

Sulák Péter Sándor

„A mi feladatunk a Tsz-ek keresztvíz alá tartása.”

A Szolnok megyei papi békebizottság együttműködési stratégiái a kényszerkollektivizálás korai időszakában (1950–1956)

Brezanóczy Pál egri érseki ordinárius címben idézett mondata¹ elsősre a korszaknak megfelelő, az ötvenes évek persorozatai nyomán térdre kényszerített felsőpapság tisztségviselőinek megszokott, teológiai köntösbe bújtatott politikai frázisaira emlékeztet. A tanulmány tézise szerint azonban az idézett mondat kulcsfontosságú az együttműködést választó alsópapság társadalomképeinek, továbbá a tézesítés ebből következő recepciójának megértéséhez. Jelen tanulmány a kollektivizálás során, az alföldi régiót tekintve végig kiemelt területként kezelt Szolnok megye változatos birtokstruktúrájú és felekezeti tagozódású járásait vizsgálja.² Noha a jársági és a nagykunsági régiókat kivéve a megye felekezetiileg heterogén, s az adott egyházközségnek az egyházpolitikai intézkedésekre adott válaszreakciójában nem elhanyagolhatóak az egyházszervezeti és teológiai különbségek, terjedelmi keretek miatt, s azért, mert 1957 előtt nem voltak protestáns egyházi békebizottságok, a tanulmányban csak a megyei római katolikus papi békemozgalommal foglalkozom.

Ö. Kovács József szerint a kollektivizálás a 20. század második felének magyar történelmében a legfontosabb össztársadalmi esemény volt.³ Ha óvatosabban is fogalmazunk ennél, a tézesítés agrártársadalomra gyakorolt struktúraváltoztató

¹ MNL OL M-KS 276-89. 278. ó. e. K/6/1287/1955. Miklós Imre (Osztályvezető, Állami Egyházügyi Hivatal) tájékoztató jelentése Komócsin Zoltán részére (osztályvezető, Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs Propagandaosztály) az egyházak támogatásának veszélyeiről a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban, 1955. november 25. 204.

² 1951 márciusára a nagykunsági Túrkeve lett Magyarország első szövetkezeti városa, lásd erről: Kerek 1989: 163–164. Az 1950-es megyerendezést veszem alapul: makroszint – megye; mezoszint – járás; mikroszint – település. (Szolnok megye; Jászapáti járás, Jászberényi járás, Kunhegyesi járás, Kunszentmártoni járás, Szolnoki járás, Tiszafüredi járás, Törökszentmiklósi járás, valamint a járási szintű városok: Jászberény, Szolnok, Törökszentmiklós, Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Túrkeve.) Szolnok megyére vonatkozó hitéleti adatok: az 1949-es 449 805 fős megyei összlakosságból 294 404 fő volt római katolikus, 147 018 református, 8383 egyéb (evangélikus, nazarénus, szombatista, baptista, metodista, izraelita) és felekezeten kívüli. A római katolikus templomok száma 87, a református templomoké 38, egyéb 14 volt. A római katolikus papok száma 101 volt, a református lelkészeké 63. A megye járásai felekezetiileg heterogének, kivétel ez alól a két jársági járás (95%-os katolikus többséggel), valamint a Kunhegyesi és a Tiszafüredi járás (67, illetve 83%-os református többséggel). *Népszámlálás 1949*: 13.

³ Ö. Kovács 2012, 2015. Az ezzel kapcsolatos legújabb történészvitáról: Horváth 2022.

hatásai vitathatatlanok. Az egyházak mint társadalmi intézmények pedig kiemelkedő fontosságú kulturális és morális cselekvésorientációs szerepet töltek be a lokális közösségek életében. Az egyházi nagybirtokrendszer 1945-ös felosztása után a kollektivizálás, immár közvetett módon ugyan, de a vidéki egyházközségek legfőbb gazdasági alapját adó paraszti magánbirtokokat, valamint a „spirituális hátországát” jelentő paraszti társadalmat is meghódította. Ezzel intenzíven hozzájárult az egyházközségek addigi befolyásának megszűnéséhez, s a szovjet típusú szekularizációs tendenciák felgyorsulásához.

Historiográfiai szempontból napjainkig is nagy haszonnal forgatható Pál József monográfiája, mely a rendszerváltozást követően elsőként dolgozta fel országos szinten a katolikus papi békemozgalom történetét.⁴ A mű főként a mozgalom szervezetének intézménytörténeti szempontú feldolgozása miatt fontos: az Állami Egyháziügyi Hivatal (ÁEH) iratanyaga, az akkor elérhető egyházi levéltári források és a korabeli sajtó nyomán a klérus és a pártállam egyházpolitikai küzdelmeit tárja fel, betekintést engedve a megyei szintű békepapi választmányok működésébe. Orbán József a fentiekén túl a békepapi mozgalom Rákosi-érában betöltött társadalmi szerepét is vizsgálta az alávetettség és a kollaboráció dimenziói mentén.⁵ Az államszocializmus kiépítésére adott teológiai reflexiókat vizsgáló katolikus⁶ és protestáns⁷ munkák mellett a téma szempontjából fontos megemlíteni a megyei szintű római katolikus (és református) békepapi választmányok működését vizsgáló monográfiákat és tanulmányokat is Veszprém, Zala, Somogy,⁸ Heves,⁹ Bács-Kiskun¹⁰ és Szolnok megyék vonatkozásában.¹¹

Erdemes feltenni a következő kérdéseket: az érdekek és célok szemszögéből hogyan tekintett a tagság a mozgalomra, milyen érdekegyezések és különbségek

⁴ Pál 1995.

⁵ Orbán 2001.

⁶ Kálmán 2010; Gárdonyi 2015.

⁷ Bogárdi 1995; Nagy 2019.

⁸ Gárdonyi–Horváth 2017. Horváth Gergely és Gárdonyi Máté hivatkozott tanulmánya a Veszprémi Egyházmegye által – javarészt – lefedett közigazgatási megyéket vizsgálja: tehát Veszprém, Zala és Somogy megyéket. A szerzők a Veszprémi Egyházmegye viszonylatában az ÁEH egyháziügyi szakigazgatásának az újjászervezését, valamint szakigazgatási és ideológiai feladatkörét térképezték fel az 1956-os forradalmat követő megtorlásoktól a Kádár-rendszer 1962-es „konszolidációjáig”.

⁹ Gál 2023. A szerző nemrég megjelent disszertációja széles tematikai spektrumon mozogva, az ötvenes évek egyháztörténetének legfontosabb mérföldköveit tekinti át az Egri Főegyházmegye viszonylatában. Noha a kötet elsősorban egyházpolitikai megközelítésű, érdekes társadalomtörténeti szemelvényeket mutat be a békepapi mozgalom egyházmegyei állományának kiépülésével, valamint a tagságnak az érseki központ és a (párt)állami hatóságok elvárásai közötti egyensúlyozásával kapcsolatban.

¹⁰ Rigó 2019, 2020. A szerző a Bácskiskunsági Református Egyházmegye lelkészeinek a kényszerkollektivizálásban játszott szerepeiről szóló tanulmányosorozata a városi és községi szintű pártanyag, s főként a lelkipásztoroknak a felettes egyházhatósághoz írott jelentései tükrében helyezi el az egyházi személyek magatartásformáit az együttműködés – szembenállás – ellenszegülés dimenzióiban.

¹¹ Sulák 2019. A tanulmány az 1956 után újjászervezett katolikus békepapi választmány mellett a református békebizottság működésével is foglalkozik.

mutathatók ki a békepapok és a pártállam helyi képviselői között? A Szovjetunióban lezajlott újabb politikai fordulatnak megfelelően, az MDP KV 1955. márciusi határozata, vagyis a keményvonalas restauráció nyomán, retrospektíve hogyan értékelték a békepapok a Nagy Imre-kormány által tett viszonylagos engedményeket? A diktatúra társadalmiasításának¹² kontextusában, az újonnan kiépülő megyei egyházügyi szakigazgatás tevékenységéhez képest hogyan értékelhető a járási szintű tanácsai és pártszervek együttműködési hajlandósága a „demokratikus beállítottságúként” számontartott lelkipásztorokkal? Kimutathatóak-e jelentős különbségek az egyes járások között a téren, hogy a békepapok milyen mértékben népszerűsítették a tézesítést a híveik körében? Valamint, hogy a lelkipásztorok mozgásterét a másik oldalról meghatározó felettes egyházkormányzati központok mennyire befolyásolták a békepapok viselkedését?

Tanulmányomban a békepapi mozgalmat létrehozó 1950. augusztus 1-jei határozat, valamint az egyház és állam között augusztus 30-án kötött egyezmény szempontrendszerét alapul véve kíséreltem meg bemutatni azokat a technikákat, amelyeket alkalmazva a békepapok azt remélték, hogy – miközben a hatalom által biztosított korlátozott nyilvánosság platformjain népszerűsítik a kollektivizálás gondolatát –, a hitéletre irányuló lelkipásztori befolyást is megszerezhetik. Ezzel párhuzamosan, döntően a járszági és a nagykunsági járások áttekintésével, igyekeztem feltérképezni az érintett papoknak a hatalom helyi képviselőivel való kapcsolatrendszerét, és annak a gyülekezeti életre gyakorolt hatásait – remélve, hogy az alábbi tanulmány hozzájárulhat a békepapi mozgalom együttműködési taktikáiról és motivációs tényezőiről kialakított történeti kép árnyalásához, hitelesebb ábrázolásához. Fontosnak tartottam azon tendenciák alaposabb vizsgálatát, amelyek a kiépült pártállam helyi szerveinek mindennapi pressziós hatalomgyakorlatára fókuszálnak, és a hitéletre, valamint a lelkipásztori viselkedésformákra, illetve a mikrotársadalmi struktúrákra gyakorolt hatásainak feltárását célozzák. A kutatás során a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) KV Agitációs és Propaganda Osztályának (APO) az Állami Egyházügyi Hivatal és a pártszervek viszonyáról, valamint a békebizottságok munkájáról szóló őrzési egységeit, míg a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárából a megyei tanács egyházügyi főelőadójának jelentéseit dolgoztam fel, kiegészítve korabeli újságcikkekkel.¹³

¹² A fogalom alatt a különböző társadalmi csoportok közötti érdekkülönbségek és konfliktusmezők hatalmi kiaknázása, s ennek nyomán az említett csoportoknak a rezsim működési mechanizmusába való bekapcsolásának mikéntje értendő. A társadalmiasítás történeti definíciójának vitájáról lásd Horváth 2022: 817–818.

¹³ Az ÁEH vonatkozó iratanyagát illetően: az Elnöki Iratok 6 dobozt kitevő, 1951–1956 közötti anyagában – az 1957 utáni időszakkal ellentétben – nem találtam a szóban forgó papi békebizottságok működésére vonatkozóan felhasználható forrásokat. Az Általános Iratokban található, tételszámok szerint rendezett, nagyon értékes személyi ügyek és megyénkénti jelentések is főleg 1958 utánra szorítkoznak, azt megelőzően inkább költségvetéssel kapcsolatos ügyek vannak. A Tematikus iratok a legértékesebbek – ott külön őrzési egység alatt megtalálhatóak a békepapi mozgalom országos szervezete, s a különböző egyházmegyéek mozgalmi tagságára

A TÉESZESÍTÉS NÉPSZERŰSÍTÉSÉBEN VALÓ LELKIPÁSZTORI EGYÜTTMŰKÖDÉS LEHETŐSÉGEI ÉS HATÁRAI. TAKTIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉS: A JÁSzsÁG – MEREV ELZÁRKÓZÁS: A TISZÁNTÚL

A békepapi mozgalom gyökerei a nemzetközi békemozgalomig nyúlnak vissza: még 1948 szeptemberében Wroclawban francia, lengyel és szovjet értelmiségiek szervezték meg a nagy béke világgongresszust, amit mintegy 500 békevédelmi kiáltvány és országos tömegmozgalmak szervezése követett. Magyarországon az első békegyűlés 1949. március 24-én, Borsod megyében történt, 20 fő részvételével. Az államhatalom nem titkolt szándéka már ekkortól – ugyancsak szovjet mintára – a katolikus egyház bevonása volt az Országos Béketanács szervezetébe, mely testület területi és helyi szervek útján próbálta szélesíteni a hivatalos politikai célkitűzések társadalmi támogatottságát. A Magyar Katolikus Püspöki Kar egyértelmű válaszát Grósz József kalocsai érsek nyilvánította ki a *Magyar Kurir* 1949. április 7-i cikkében:¹⁴ eszerint a katolikus egyház állásfoglalása háború és béke kérdésében annyira tiszta és világos, hogy a magyar püspöki kar részéről minden külön megnyilatkozás felesleges.

Az adott történeti kontextusban megállapítható, hogy a püspöki kar nem ellenezte a békemozgalom deklarált elvi célkitűzéseit, pusztán politikai helyett valláserkölcsi alapokon kívánt maradni, ráadásul a kánonjog sem engedélyezte a püspöki karnak egy politikai világgongresszuson való részvételét, mivel a katolikus ügyek nemzetközi képviselőit csak a Szentszék illetékes. Ennek ellenére az 1950. április 25-én alakult „Megvédjük a Békét” Mozgalom Országos Tanácsa az egész társadalmat a békefelhívás aláírására szólította fel. Az egyház ellenállása miatt fokozódott a nyomás, a számos megyében megalakult kerületi bizottságok agitációi nyomán pedig néhány pap aláírta a nyilatkozatot, s ez jócskán felnagyított, országos sajtóvisszhangot váltott ki. A Katolikus Papok Országos Békebizottságát (KPOB) az 1950. június 1-jei MDP határozat hozta létre, melynek fő célja hivatalosan az egyházi társadalomnak az aktuális politikai érdekeknek megfelelő – s egyben azokat legitimáló – gazdasági-társadalmi célkitűzések érdekében történő megnyerése, valójában pedig az alsópapság szembeállítása volt a katolikus püspöki karral.¹⁵

vonatkozó források, ezeknek a témával kapcsolatos feldolgozása még folyamatban van. Sajnos a visszaminősített TÜK iratokat az ÁEH központi irattárból 1956-ban elszállították – ezért, s egyéb anyagi és logisztikai okokból célszerű volt a megyei anyaggal kezdeni, s a megyei pb agitprop osztály apparátusi iratai nyomán folytattam ezt országos szinten is. A békepapi mozgalom szervezettörténetére, s az országos egyházpolitikában elfoglalt szerepére vonatkozóan lásd még Szabó 2000: 47–49.

¹⁴ Idézi Pál 1995: 9.

¹⁵ Pál 1995: 23; Orbán 2001: 101–102; Köbel 2005: 64. Az országos szerv létrehozása után megkezdődött a megyei választmányok kiépítése is, a megyei tanácsok és békeirodák kezdeményezésével. Az alakuló üléseken békebizottsági elnököket, titkárt és tagságot választottak. A bizottságok létszáma megyénként eltért, mivel több titkár is előfordulhatott azokban a közigazgatási

Az 1950. augusztus 8-án megalakult, 22 fős Szolnok megyei békepapi választmány számára a KPOB országos határozatainak kötelező megtárgyalásán túl a megyei pártbizottság azt is kiadta kötelező feladatként, hogy minél nagyobb számban igyekezzenek bevonni a békemozgalomba a „demokratikus gondolkodású” fiatal papokat, egyébként pedig (függetlenül a mozgalmi tagságtól) lehetőleg szorítsák rá őket a soron lévő állami feladatok teljesítésére.¹⁶ Általános tendencia volt, hogy a mozgalomól éppen a nem sokkal korábban felszentelt fiatal papok, káplánok tartózkodtak a leginkább, s a többnyire kényszer hatására kialakított törzsgárda sem igyekezett kiszélesíteni a tagságát.¹⁷

Mivel a közvetlen pártirányítás tényével permanens ellentmondásban állt az ezen „alulról szerveződő, különböző osztályokat összefogó” társadalmi szervek önkéntességéről hangoztatott nézet, a megyei pártbizottság számára eleve problémát jelentett, hogy a békebizottságok agitátorai a kampányok során állandóan együttműködtek a pártszervek népnevelőivel. A terménybegyűjtés szerződéskötéseinek kapcsán például az 1950. december 14-én tartott járszjáköhalmi békegyűlés arról tanúskodik, hogy a társadalom számára a hatalom nem mindig tudta az észlelési kereteket a saját érdekeinek megfelelően kijelölni. A kisgyűlés résztvevői felrötták a népnevelőknek, hogy Réz Dezső esperest, a megyei választmány elnökét „kényszerrel vitték be” a békebizottságba. Másnap, templomi prédikációjában az esperesnek kellett „helyretenni a rossz nyelvek pletykáit” az ő részvételével kapcsolatban, hangsúlyozva az önkéntességet, sőt, annak evangéliumi üzenete miatt a „békéért való küzdelem” erkölcsi köteletségét. Mivel e „küzdelem” konkrét, aktuális tartalma mellett az egyébként megbecsült esperes meggyőzően tudott érvelni, a következő hónapban tartott gyűlésen a korábbi, átlagosan 180–200 fő helyett több mint 500-an vettek részt. A gyűlés másik előadója Terenyi László járszárokszállási plébános volt, aki állásfoglalásait a püspöki kar felhatalmazásától tette függővé – s aki emiatt szeptember 1-jével végül csatlakozott az egészen addig messziről elkerült mozgalomhoz. A plébános a Révai József 1950. júniusi cikke¹⁸ óta folyamatosan forrongó közhangulatot igyekezett lecsillapítani azzal, hogy megkérte az egyházközség Rózsafűzér-társulatát alkotó idős asszonyokat,

megyékben, amelyek több egyházmegye irányítása alatt álltak. Szolnok megye is ilyen volt, mivel területe megoszlik a Váci és az Egrí egyházmegyék egyházkormányzati felhatóságai között.

¹⁶ MNL OL M-KS 276-89. 152. ó. e. Javaslat a katolikus papok békemozgalmának továbbfejlesztésére, 1950. szeptember 22. Ez az augusztus 30-i kikényszerített egyezmény értelmében már amúgy sem lehetett a továbbiakban választás kérdése: a soros feladatok szószéken való hirdetése a lelkipásztor „állampolgári kötelezettségeinek” körébe tartozott, melyeknek adott esetben vagy eleget tett, vagy – vállalva az esetleges következményeket – nem.

¹⁷ MNL OL M-KS 276-89. 572. ó. e. b/791/2/1950. Jelentés Szolnok megye, a Kunszentmártoni járás, Túrkeve és Fegyvernek község agitációs munkájának tapasztalatairól, [d. n.]. A hivatkozott jelentésben – mely a megye számos területére kiterjed – több, kisebb településsel kapcsolatosan visszatérő elem a fiatal papság ellenállása, de Heves megye tekintetében hasonló észrevételekre jut Gál Máté is, lásd Gál 2023: 249–255.

¹⁸ Harc a klerikális reakció ellen. Révai József beszámolója az MDP Központi Vezetőségének ülésén. *Szabad Nép* 1950. június 6. (8.) 134. 3–4.

hogy ne pletykáljanak erkölcstelen dolgokat a párttitkárról, s ne átkozzák meg a téesszcsé tagjait, mert az súlyos bűn.¹⁹

Noha az 1951 márciusára nyolc megyében és Budapesten újjászervezett megyei békepapi választmányoknak az Országos Béketanács az MDP II. kongresszusának határozatai alapján havonta adott szempontokat a soron következő feladatok elvégzéséhez, a legtöbb megyei pártszerv ekkor még nem gondoskodott a papi békebizottságoknak a megyei békeirodába való bevonásáról.²⁰ Legfőbb kifogásként a „főpapi reakcióhoz” való változatlan kötődés, s az ennek fedésében végzett tevékenység merült fel. Annak ellenére, hogy a mozgalom hivatalos szócsöveként funkcionáló *Kereszt* című lap elkezdett a püspöki kart bíráló cikket közölni, a mozgalomra nemcsak a felsőpapság, illetve az állami hatóságok és a pártszervek, de a hívek részéről is nyomás nehezedett.²¹

A taglétszám növekedése ellenére a „békemunka” meglehetősen vontatottan haladt azt, hogy a békegyűléseken elmondott frázisszerű felszólalásokon túl egyéb feladatokat is végrehajtsanak, maguk a békepapok is igyekeztek feltételekhez kötni. A pártállam részéről számításba vehető engedmények között szerepelt a kitüntetések adományozása, valamint a püspökök által felfüggesztett mozgalmi tagoknak 600 forint összegű államsegély kiutalása. Ennek ellensúlyozására az Egri Főegyházmegyében Czapik Gyula érsek igyekezett az aula megbízható papjait a kulcspozícióként számon tartott szolgálati helyekre diszponálni, valamint – lehetőség szerint esperesi rangban –, e papokat bejuttatni a megyei

¹⁹ MNL JNSzML XXXV.41.b. 20. ö. e. 2223/1950. Az MDP Jászberény Járási PB jelentése a békebizottságok tevékenységéről, 1950. december 14. 16. Terenyi László Réz Dezsővel együtt 1951. február 20-án a téessz-fejlesztés támogatásáról szóló nyilatkozatot is megjelentetett a *Szolnokok Megyei Néplapban*.

²⁰ A megyei katolikus békebizottságok újjászervezéséről az MDP Titkársága 1951. augusztus 24-i határozata döntött. A tagság főleg a már „bizonyított” mozgalmi papok közül került ki, a vezetőség kiválasztásáról ismét a megyei pártbizottság gondoskodott. A papi békemozgalom növelése érdekében igyekeztek bevonni „demokratikus gondolkodású”, de addig bizonytalan papokat – vagyis valószínűsíthetően olyanokat, akik a lehető leghosszabb ideig próbálták távol tartani magukat a mozgalomtól, ám annak egyre erősödő befolyása, s a pasztorációs lehetőségek további biztosítása miatt végül a csatlakozás mellett döntöttek. A tagság személycseréje és kibővítése mögött a püspöki kar persorozatokat általi tédre kényszerítése állt. A „klérus haladó része által óhajtott békevágy” nyilvános, nagyívű demonstrálása immár nem volt elég: ettől kezdve ezen lelkipasztoroktól a „renitens” paptársaitól való nyilvános elhatárolódást és a párt (kormány) melletti nyílt állásfoglalást is megkövetelték. A fenti határozattól a párt egyrészlől a pártpolitika egyházközösségeken belüli társadalmiasítása, másrészlől pedig a papi renden belüli ellentétek további élezése szempontjából várt a saját maga számára kedvezőbb fejleményeket, lásd Gál 2023: 255–256; Pál 1995: 38–47; Orbán 2001: 190–195.

²¹ MNL OL M-KS 276-89. 152. ö. e. K/6/1280/4/1951. Javaslat a katolikus papok békemozgalmának továbbfejlesztésére, 1951. szeptember 22. 43. „A klerikális reakciónak a békepapi mozgalom elleni tevékenységét elősegítették a kulákság és a régi úri birtokosok képviselői [...] szoros kapcsolata a helyi pappal. A régi kegyúri jog alapján sok pap ma is a volt földesúrhoz, jegyzőhöz fordul, hogy egyes kérdésekhez hogy viszonyuljon. Ezek a tanácsadók úgy vidéken, mint a fővárosban többnyire az egyházközösségek tanácsstagjai és vezetői.”

békebizottságokba, és így elszigetelni a mozgalmat az alsópapságtól.²² A helyzet abból a szempontból is kedvezhetett az érseknek, hogy például a Törökszentmiklósi és a Tiszántúli Espereskerületben általános tapasztalat volt, hogy a helyi állami hatóságok nem disztingváltak a „haladó” és a „reakciós” kategóriák között, hanem a hétköznapi szintjén a teljes papságot diszkriminálták. Az alsópapság számára folyósított 295 forintos kongrua alig fedezte a megélhetést, az államnak felajánlott javadalmi földeket sok helyütt nehezen fogadták el, miközben a beszolgáltatási terhek az alsópapságra? is vonatkoztak – ráadásul a tagjai a közellátási válság idején még élelmiszerjegyet sem kaphattak.²³

1951 áprilisára a megyei békepapok többségénél az alkalmazkodó ellenállás kategóriái közé sorolható együttműködési formák domináltak, s ezek a színlelt nyilvánossághoz való asszisztálás révén relatív mozgásteret is biztosíthattak a falvak életét jelentősen meghatározó egyházközségeknek. A koronakon²⁴ és a békegyűléseken előadott hangzatos szövegeken, s a sűrűn publikált sajtónyilatkozatokon túl az ily formán megkülönböztetett mozgalmi tagok szolgálati helyén egyre gyarapodott a templomlátogatottság, a hittanra beiratkozók és a rendszeres áldozók száma. A megyei pártbizottság – a jászfényszaruai és csépai területekre különös tekintettel – utasításba adta a községi szervezeteknek, hogy ezen papokat „kézzelfogható feladatokkal kell lefoglalni, hogy ne legyen idejük az egyházi munkára, de nem szabad őket túlnépszerűsíteni.” A megyei sajtónak pedig a továbbiakban az egyezményt megszegő békepapokról is kellett „leleplező” cikkeket közölni. Mivel Réz Dezső kapcsán felmerült, hogy segíti a területén működő „reakciós” plébánosokat, érdemesnek látták tudatosítani az esperessel, hogy nevével ellentétben az „egyezmény” nem kompromisszum, hanem a párt következetes politikai munkával kivívott győzelme.²⁵

²² Czapiak Gyula a *modus vivendit* előtérbe helyező főpásztorok közé tartozott, aki a békemozgalmat annak indulásakor nem támogatta, ám helyi szinten a részvételt nem is tiltotta – 1952 tavaszától viszont már Czapiak érseknek is voltak a békepapi mozgalmat támogató, a rendszer melletti lojalitását demonstráló nyilatkozatai. A hivatkozott jelentés főleg Hamvas Endre csanádi püspök hasonló próbálkozásait emeli ki – elképzelhető, hogy a konszenzus felé (látszólag) nyitott főpásztoroknak adott esetben ekkor még nyílhatott némi mozgásterük a békemozgalmi törekvéseknek a személyi diszpozíciók általi mérséklésére, „tompítására”, 1951 júliusa, vagyis a Grósz-per után azonban az együttműködésre hajlandó papság számára már minden lehetőség elveszni látszott.

²³ MNL OL M-KS 276-89. 276. ó. e. M/0064/1951. Jelentés a római katolikus egyházzal kapcsolatban, 1951. március 3. 15. „Vannak elvtársak, akik a cél helyett a papok befolyása miatt aggódnak.”

²⁴ A Grósz-per után a felsópapság ellenállásának védvonalai meggyengültek, így a „békeüzener” közvetítése immár egyházmegyei fórumoknak is a feladata lett: kiemelt fontosságú ezek közül az espereskerületi értekezlet, vagyis a korona, mely eredetileg az alsópapság elméleti és gyakorlati képzésének munkaterülete volt (teológiai-dogmatikai tételek megvitatása, pápai enciklikák és püspökkari körlevelek ismertetése, hitoktatás, jegyesoktatás, egyházi ünnepek szervezése stb.), lásd Pál 1995: 55.

²⁵ MNL JNSzML XXXV.39.a. 19. ó. e. Az MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülése, 1951. április 25. Jelentés a klerikális reakció elleni harcról, a papi békebizottságok munkájáról. A legnagyobb templomlátogatottsággal bíró helyek – Jászfényszaru, Jászkisér, Jászapáti, Csépa,

A TÉESZESÍTÉS EGYHÁZI TÁRSADALMIASÍTÁSÁNAK ALTERNATÍV LEHETŐSÉGE: A GRŐSZ-PER

1951 nyarán a Grősz József kalocsai érsek és társai elleni per kommunikációs szempontból nemcsak abban segítette a pártállamot, hogy – leszámolva a klérus „reakciós” tagjaival – végleg térdre kényszerítse a püspöki kart és megnövelje a békepapi mozgalom befolyását, hanem a mezőgazdasági munkaversenyek és a téeszésítés népszerűsítéséhez is hozzájárult.²⁶ A békepapi mozgalom tagjainak községenként kisgyűléseket kellett tartaniuk, ahol ismertetniük kellett a Grősz-per eseményeit, ezenfelül pedig az egyházügyi főelőadó a megyei tanács VB Mezőgazdasági Osztályának begyűjtési csoportjától, valamint a Pénzügyi Osztálytól megkapta a beszolgáltatásban és munkaversenyekben lemaradó községek neveit. Vigh József egyházügyi főelőadónak figyelmeztetnie kellett az érintett területek lelkipásztorait, hogy – kongruamegvonás terhe mellett – ösztökéljék a gyülekezeteiket a keményebb munkára, mégpedig a „békearatásokhoz” szükséges segítőbrigádok szervezésével. A kettős hadigazdaság²⁷ miatt előállt közellátási válság kezeléséből az egyházközségeknek is ki kellett venniük a részüket. „Grőszék aljasságára válaszul, a béke védelmében” a Jászapáti, Jászberényi, Szolnoki, Törökszentmiklósi és Kunszentmártoni járások területén 20–20 tagú „békebrigádokat” szerveztek, ahol a többségében egyháztanácstag gazdáknak „önkéntes” vállalatot kellett tenniük az aratás, tarlóhántás és másodnövényvetés tervszámainak idő előtti vagy éppen túlteljesítésére.²⁸

A Grősz-pert követő események azonban nem váltották be a pártállam reményeit. Az októberi megyei pártbizottsági ülésen kétféle álláspont bontakozott ki a megyei békepapi választmánnyal kapcsolatban. Juhász Imréné megyei

Szolnok, Szajol, Törökszentmiklós – mind békepapok által birtokolt kulcspozíciók. A hittanra jelentkezettek száma 1950-hez (37,50%) képest még növekedett is: a megyében 62 362 diákból 23 621 iratkozott be – általános és középiskolai szinten római katolikus és református – hittanra (38,47%). A két jársági járás területén a párttagok között elterjedt, hogy békepapokhoz írássák be gyermekeiket hittanra, mert ők együttműködnek. A Kunhegyesi és a Tiszafüredi járás területén viszont a pártszervek túlságosan zárkóztak és ellenségesen viselkedtek a papokkal. Ennek fő okát a pártbizottságnál abban látták, hogy a megyei bizottság az aktuális politikai irányvonal szemponjtait későn továbbította a járási szintre. Dávid Ferenc megyei első titkár a káderállomány képzettségi hiányosságai és a rossz infrastrukturális adottságokkal való szembenézés helyett – a kommunista önkritika szertartásának megfelelően – megállapította, hogy a megyei bizottság „az egyezmény óta lebecsüli a harcot és túlnépszerűsíti a békepapokat”. Hozzá kell tenni, hogy a templomlátogatási adatok emelkedő száma megyei szinten általános jelenség volt – noha az ő plébániáikon volt ez a legszembetűnőbb, nem korlátozódott pusztán a békepapok szolgálati helyeire. Sokkal inkább tekinthető e tendencia az agrártársadalom általános ellenállásának.

²⁶ „Anyagi erővé válik a Grősz-banda elleni gyűlölet”. *Szolnok Megyei Néplap* 1951. július 27. (3.) 30. 4.

²⁷ A hidegháborús hadigazdasági túlterhelésnek két egymásra toló fázisáról (1948, Jugoszlávia – 1950, Korea) lásd Gyarmati 2011: 279–295.

²⁸ MNL JNSzML XXXV.39.b. 107. ő. e. 347/1951. Jelentés a Szolnok megyei békevédelmi bizottságok munkájáról, 1951. július 8. 119–120.

tanácselnök szerint a mozgalmi tagság a klérus fedőszervévé vált: az emelkedő templomlátogatottság mellett Szolnokon és Törökszentmiklóson három év után újfent bérmlásra készültek, Réz Dezső a helyi gépállomástól minden további nélkül kapott járműveket a mátraverebély-szentkúti búcsújárásra. Vigh József egyházügyi főelőadó viszont a békepapok viselkedésében egy sajnálatos, de az elszenvedett inzultusok nyomán valójában várható magatartást látott. Megjegyezte, hogy a községi pártszervek rosszul hasznosítják az adott lehetőségeket: a papok bejelentései és a tanács jóváhagyása ellenére sem engedik vagy egyenesen leállítják a körmeneteket, lehetőséget adva a papoknak arra, hogy a párt ellen hangolják a lakosságot – sokszor közönségesek, durvák, nem egy esetben ittas állapotban fogadják a papokat, akikről nem várható el, hogy kommunistákká váljanak. Vigh szerint a KV-határozat helyes végrehajtása érdekében erősíteni kell a mozgalom tekintélyét a megye papsága előtt, de tagjainak tevékenységét szigorúan a szószékre kell korlátozni. A főelőadó kiemelte a választmánynak a „békearatások” és a begyűjtési feladatok terén tanúsított pozitív tevékenységét, hozzátéve, hogy felesleges a békepapokat fenyegetni: egyébként is végrehajtják a feladatukat, mert anyagi helyzetük a rendelkezések betartásától függ.²⁹

A relatíve magas hitéleti számok és a gyakorlati „békemunka” formális jellege odáig vezetett, hogy az 1952. január 31-i területi értekezleten maga Horváth János, az ÁEH elnöke is részt vett. Vigh József – főnöke jelenlétében revideálva három hónappal azelőtt elhangzott mondatait – referátumában a békepapok munkájából a személyes meggyőzés erejét hiányolta: a megyei választmány a papokat a közös feladatokra legtöbbször csak körlevelek útján szólítja fel, és ők a szószéken csak pár szóban emlékeznek meg a soron következő állami feladatokról, így azok végrehajtása is legtöbbször papíron marad. A tagság által végzett munka minőségén túl a választmány létszáma is további problémákat vetett fel. A megye 106 katolikus papja közül az 1951-es újraválasztó értekezleten mindössze 63 vett részt, legkevesebben a Törökszentmiklósi és a Tiszafüredi járásból – ez utóbbi területről mindössze négy pap írta alá a békeívet, de azóta még egyikük sem volt békegyűlésen. A klérus körében a mozgalommal szemben az itteni lelkipásztorok viseltek a leginkább nyílt ellenszenvvel. Miután január 11-én a Szolnok-Várplébánián szolgáló Sebestyén Sándor lett az új titkár, Pétery József váci püspök magához rendelte, s azóta a mozgalmi munka feltűnően vontatottan haladt. A püspöki aula kiterjedt személyközi kapcsolatrendszere és tájékozottsága mellett a békepapok kettős szorításáról tanúskodik az a körülmény, hogy Sebestyén Sándor ismételten ígéretet tett az elvégzett munka minőségének javítására, de az egyházügyi előadó jelentései szerint, „bizalmas körökben” ittas állapotba kerülve elsírta magát, és hangot adott annak, hogy nem akarja tovább csinálni a feladatát. Vigh javasolta Horváth Jánosnak, hogy Sebestyént egyelőre tartsák

²⁹ MNL JNSzML XXXV.39.a. 23. ó. e. Az MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülése, 1951. október 9. A klerikális reakció elleni harc feladatairól.

meg a titkári pozícióban, figyeljék és adjanak munkájához segítséget: az ÁEH járjon közbe, hogy Sebestyén kaphasson egy kaplánt az aulától.³⁰

A BÉKEPAPI EGYÜTTMŰKÖDÉS HATÁRAI – A MOZGALMI TAGSÁGRA NEHEZEDŐ NYOMÁS

A márciusi megyei értekezlet a tavaszi mezőgazdasági munkák állampolgári teljesítéséről szólt. Ahogy egyre szaporodtak a téesz-községek, a lelkipásztorok próbálták a megváltozott munkarendhez igazítani a misék és szentségimádások időpontjait. Az egyházügyi főelőadó megszorított kiszállásai nyomán már azt is szigorúbban ellenőrizték, hogy a békepapok az „egyéni lelkigondozás” címén elvégzik-e a mezőgazdasági munkaversenyekre és a téeszekbe való belépésre buzdító agitációs munkát. A mozgalmi tagság és az állami hatóságok közötti lefojtott konfliktusmező tárul fel a választmány elnökének, Réz Dezsőnek önkritikát gyakorló, s az elért eredményekről szóló záróbeszéde után, amikor Vigh József az értekezletről hiányzó Sebestyén Sándor felől érdeklődött. A szolnoki Szent József plébánia esperese, Bárány Dezső megyei választmányi elnökhelyettesként tájékoztatta az egyházügyi előadót beosztottjának egészségi állapotáról, majd – az egyházügyi titkár első negyedéves jelentésének tanúsága szerint – óvatlanul utat engedett indulatainak.³¹

A papság részéről a közellátási kérdések jelentették a békegyűlések további problémáit. A korábbi békegyűlésekkel ellentétben ezúttal drasztikusan korlátozták az étel- és italfogyasztási lehetőségeket, s Vigh részéről még az is felvetődött, hogy a választmány tagjai beszállhatnának az útiköltségekbe. Réz Dezső a kongruacsökkentésre való hivatkozással – minthogy az az egyetlen bevételi forrása – ezt nem látta kivitelezhetőnek. Az alábbi helyzetben az érdekérvényesítés szűk keresztmetszetét az anyagiak diktálta kényszerhelyzet is jelenthette: Vigh a jászfényszaru templomlátogatottsági számokra utalva a perselypénzek bevételeire célzott, melyek szerinte bőven fedezhetnék a Szolnokra utazásnak költségeit, mire az esperes az azóta téesz-községgé vált Jászfényszaru kapcsán azzal válaszolt, hogy hívei olyan szegények, hogy nem tudnak áldozatot hozni az egyháznak. Mivel a 63 választmányi tagból rendszeresen már csak 45 vett részt a gyűléseken, hogy elkerülje a további csökkenést, Vigh József kérvényezte a megyei tanács titkárságánál a megszorítások felfüggesztését.³²

³⁰ MNL JNSzML XXXV.39.b. 150. ó. e. 1100/20-1/1952. Jelentés az egyházügyi előadó február első felében végzett munkájáról, 1952. február 15. 10–12.

³¹ MNL JNSzML XXXV.39.b. 150. ó. e. 41-1/1952. Jelentés az egyházügyi előadó március első felében végzett munkájáról, 1952. március 17. 14–15. „Bárány [...] foglalkozott a személyemmel és a munkámmal olyan formában, hogy undort kelt az emberben [...] csak mellékelem beszédének ezt a részét és kérem az elvtársakat [az ÁEH-nál], hogy vizsgálják ki a benne foglaltakat, hogy tisztázódjék ezáltal az ügy.”

³² MNL JNSzML XXXV.39.b. 150. ó. e. 41-1/1952. Jelentés az egyházügyi előadó március első felében végzett munkájáról, 1952. március 17. 16.

Bajtai Károlynénak, a megyei Békeiroda igazgatójának Vigh Józsefhez küldött levele szerint a március 25-i, budapesti titkári értekezleten a megyei választmányi gyűlés anyagának kijelölése mellett Bárány tudomására hozták, hogy felelős a mozgalomért, a papjaiért. Bajtainé szerint Bárány érzi ennek súlyát, és ez várhatóan tükröződik majd a munkájában. Bárány készséges együttműködése odáig elment, hogy nemcsak a fiatal papok előtt népszerűsítette a mozgalmat, hanem más feladatot is elvállalt: a csépai tanácselnök átmeneti jelleggel – káderhiány miatt, s a békemozgalmi titkár tanári végzettségére való tekintettel –, kiadta a plébánosnak a gazdalajstromot, melyből Bárány plébániai hivatali munkaidején túl, otthon kiírta a begyűjtéssel elmaradók névsorát a teljesítendő tervszámokkal együtt. Az a körülmény, hogy a plébános az irodavezető munkáját feleannyi idő alatt és még pontosabban is elvégezte, és hogy egy hónap után már tegeződő viszonyba került a tanácselnökkel, a megyei és járási szerveket óvatosságra, a községi tanácsot pedig a „pap túlszerepeltetésének” veszélyeire intette.³³

A Jászapáti, Jászberényi és Szolnoki járásokkal szemben a Tiszától keletre eső területeken, főképp a Törökszentmiklósi, Kunhegyesi és Tiszafüredi járás területén viszont más kép bontakozik ki: a „klerikális reakció kuláksággal való szövetségéről” szóló pártállami indoktrináció szellemében a járási pártbizottságok agitprop felelősei párhuzamot vontak a beadási kötelezettségeket illető legrosszabb mutatók és az egyház befolyása között, mivel ezeken a területeken volt a legkisebb befolyása a békepapi mozgalomnak. A papokkal szembeni legalábbis tartózkodó, gyakran inkább ellenséges magatartás az adott térségben nem volt felekezetspecifikus jelenség: az egyházügyi előadó jelentése az ottani református lelkészek tevékenységét általában szintúgy negatív színben tünteti fel, ám ennek elsődleges okát változatlanul a községi pártszervek által tanúsított ellenséges magatartásban jelöli meg.

„PAPOK A TÉESZBEN” – EGY ROSSZUL SIKERÜLT TÁRSADALMIASÍTÁSI KÍSÉRLET

A községi szervek ezen attitűdjét a Törökszentmiklósi járás indokoltnak tartotta, épp a megelőző két év „opportunizmusának” korrekciójaként. Majnár József, a járási tanács VB mezőgazdasági osztályvezetője ellen szeptember elsején még fegyelmi eljárást is indítottak a BM küldötteinek javaslatára. A járás területén több téeszben 60 fő felett becsülték a „kulákok” számát, ráadásul még két téesztag papot is találtak.³⁴ A járási tanács jelentése szerint Majnár a téeszek

³³ MNL JNSzML XXXV.39.a. 27. ó. e. Az MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülése, 1952. április 21. Jelentés a klerikális reakció és a kulákság elleni harc feladatairól, javaslat a további feladatokra.

³⁴ MNL JNSzML XXIII.4.c. (6. d.) 0339/1952. Majnár József törökszentmiklósi lakos járási mezőgazdasági osztályvezető fegyelmi ügye, 1952. október 1. 1–2. A megjelölt községek: Kétpó (Kossuth I. típusú téesz: 40 fő, Alkotmány I. típusú téeszben 13 fő), Örményes (Új Élet III.

megszilárdításának időszakában tudott erről, de az említettek kizárása érdekében mégsem tett semmit, feletteseinek nem jelentett. Murányi Zsigmond községi tanácselnök és Murányi István, a Vörös Október téészelnökének tanúvallomása szerint Kuncsorba már 1951 novemberében téesz-község lett, tehát a módos parasztgazdák és a két lelkipásztor a járási tanács tudtával lett beszerelve. Murányi Zsigmond pusztán a járás által továbbított utasításokat próbálta „dialektikusan értelmezve” végrehajtani, az „ideológiai ellenség” pártcélok megvalósítása érdekében való felhasználásával.³⁵ Vélhetően arról volt szó, hogy az egyéni parasztgazdák belépési szándéka döntő mértékben a társadalmi fejlődés „kerékkötőiként” megbélyegzett „kulákok” és a lelkipásztorok belépésén múlt – annál is inkább, mert Murányi vallomása szerint a papot és a lelkészt is a járási tanács kérésére léptették be, s csak egy évvel később, az MDP KV Agitprop Osztálya vezetőjének, Horváth Mártonnak a referátuma nyomán zárták ki őket.³⁶ A helyzetet súlyosbította, hogy a katasztrófális nyári aratási eredményekért és a sűrűn előforduló üzemi balesetekért is a két lelkipásztort tették felelőssé. Majnár azért is tagadta a beszerzésben való közreműködését, mert 1951 decemberében, mikor ő hivatalba került, éppen a megyei tanács VB Mezőgazdasági Osztálya és a járási tanácselnök hívta fel figyelmét a „téeszekben bujkáló ellenséges elemekre”. Járási tanácsi mezőgazdasági osztályvezetőként Majnár feladata a terhelő bizonyítékok gyűjtése, valamint ezek birtokában a téesz-közgyűlés előtt a két lelkipásztor lejárata lehetett. Mivel eleve „fertőzött [sic!]” téeszeket vett át, ezért a „kulákok” és a két lelkipásztor kizárásáról júniusnál hamarabb nem is intézkedhetett – a fentiek miatt Majnár ártatlannak vallotta magát.

Ebben megerősítette őt Budai András, járási tanácsi VB-elnökhelyettes vallomása is: Budai az események idején még Örményes község tanácselnöke volt, és szintén azt állította, hogy a járási tanács már 1951 nyarán tudott a papokról. Eszerint Csutor Imre és F. Tóth Sándor először fel akarták ajánlani az államnak a plébániai, illetve a lelkészi javadalmi földeket, de Pesti László járási tanácselnök ehelyett a belépésre buzdította a lelkipásztorokat. Pesti valószínűleg a téesziesítési kampány kiélezett helyzetében, a megyétől jövő versenykényszer nyomása alatt gyors eredményeket akart, és arra számított, hogy a helyi papok belépését – azok tekintélye és befolyása miatt – az egyházközségek tagjai is követni fogják. F. Tóth konzultált Gaál István törökszentmiklósi református esperessel, aki ez ügyben kifejezetten támogatta a belépést, amennyiben a lelkész emellett is képes ellátni egyházi hivatalát. Csutor a kuncsorbai katolikus egyházközség kétségbeejtő anyagi helyzete miatt önhatalmúlag döntött a belépésről – ezért kizárása után

típusú téesz: 2 fő), Kuncsorba (Vörös Október III. típusú téesz: „8 fő kulák”, illetve Csutor Imre római katolikus plébános és F. Tóth Sándor református lelkész).

³⁵ MNL JNSzML XXIII.4.c. (6. d.) 0339/1952. Majnár József törökszentmiklósi lakos, járási mezőgazdasági osztályvezető fegyelmi ügye, 1952. október 1. 3.

³⁶ A referátumról tudósít, s annak kivonataiból szó szerint idéz a *Szabad Nép* 1952. június 29-i cikke: „A Párt felvilágosító munkája a tömegek között. Horváth Márton elvtárs beszámolója a Központi Vezetőség ülésén”, 10. évf. (1952) 152. sz. 3–4.

az Érseki Hivatal egyházfegyelmi úton fél évre felfüggesztette. Míg a plébános tagsága jóformán névleges maradt, addig a lelkész munkaidejének legnagyobb részét a Vörös Október Tsz könyvelőjeként töltötte. Ennek ellenére a templom látogatottság sem csökkent – a fenti körülmény, s a vontatottan haladó munkálatok között a vezetőség természetesen összefüggést látott, s a téesztagság ellenkezésének dacára végül kizárta F. Tóth Sándort. Mindezek után a megyei tanács arra jutott, hogy a nagykunsági téeszvárosok fejlesztése miatt a kisebb községekre nem terjedt ki a párt figyelme. A látszatsikerekre való törekvés „opportunizmusa” miatt Majnár megúsza figyelmeztetéssel, Pestit és Murányit viszont leváltották tisztségükről, utóbbi még párttagságát is elveszítette.³⁷

A tiszántúli régió tanácsi szerveivel – önbíráskodó magatartásuk miatt – Cseh Lajosnak,³⁸ az új megyei egyházügyi főelőadónak is meggyűlt a baja: arra hivatkozva, hogy továbbképzései miatt még nem tudja rendszeresen felügyelni ezeket a kádereket, fordulhatott elő az, hogy a tiszaburai tanács elvette a templom építésére kiosztott 700 négyszögöl földet, Tiszapüspökin pedig államosították a harangozó lakását. Cseh Lajos az ügyben felhívta a tiszapüspöki tanácselnököt, aki nem volt hajlandó intézkedni és még tiszteletlenül is viselkedett, mire az egyházügyi főelőadó még aznap kiszállt a helyszínre „bemutatkozni”. A tanácselnök elnézést kért, amiért „nem tudta, kivel beszél” – a harangozó pedig visszakarta a lakását.³⁹ Ezzel szemben az MDP KV APO 1953. május 16-i jelentéséből országos szinten az a kép bontakozik ki, hogy a Grösz-per és az ÁEH megalakítása után az egyházi tulajdonú földek felajánlása, a papok egzisztenciájának állami hozzájáruláshoz kötése, valamint a békepapi mozgalom támogatásának következtében végül kialakult az alsópapság és az államhatalom gyümölcsöző kapcsolata, és ezen tendenciák miatt már a püspöki karnak is nagyobb engedményeket kellett tennie. A jelentésben jól tapintható ellentmondásként szerepel az az állítás, miszerint a „békepapi mozgalom a papok jelentős részét a kormány mellé állította a béke kérdésében és az állami feladatok végrehajtásában”. A következő mondatban viszont már az szerepel, hogy a püspöki kar nemcsak elfogadja a békepapi mozgalom álláspontját társadalmi kérdésekben, de „azokat [a püspökkari

³⁷ MNL JNSzML XXIII.4.c. (6. d.) 0339/1952. Majnár József törökszentmiklósi lakos, járási mezőgazdasági osztályvezető fegyelmi ügye, 1952. október 1. 4–6.

³⁸ MNL JNSzML XXXV.39.a. 27. ó. e. Az MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülése, 1952. április 21. Szóbeli előterjesztés az április 28-i és a május 5-i megyei pártbizottsági ülés napirendjére. A megyei pártbizottság elégedetlen volt Vigh József egyházügyi főelőadó tevékenységével, a papsággal szemben tanúsított túlságosan elnéző magatartása miatt. Dávid Ferenc megyei elsőtitkár visszatérően kifogásolta, hogy a községi pártszervek helyett a papok oldalára áll, miközben a Vigh által megnevezett hiba – hogy késve értesülnek a munkavégzéshez szükséges központi utasításokról, illetve nem értik azokat – is voltaképpen az egyházügyi titkár felelőssége. Mivel Dávid Ferenc szerint „Vigh elvtárs úgy beszél, mintha a klerikális reakció megagitálta volna [...] az ellenség szól rajta keresztül”, 1952. augusztus 21-étől a pozíciót a korábban rendőrként szolgáló Cseh Lajos töltötte be.

³⁹ MNL JNSzML XXXV.39.b. 150. ó. e. 0071/1953. Jelentés az egyházügyi előadó március második felében végzett munkájáról, 1953. április 6. 3–4.

körlevelek útján] sokkal nagyobb hatással tudják érvényesíteni a lelkeskedő alsópapság felé, mint a békepapi mozgalom”.⁴⁰

AZ „ÚJ SZAKASZ” NYOMÁN FELVILLANT REMÉNYEK ÉS A KEMÉNYVONALAS RESTAURÁCIÓ VALÓSÁGA

Noha a hatalom célja az volt, hogy a hivatalos egyház a békepapi mozgalom által reprezentált irányvonalat képviselje, hiszen az alsópapság a dogmatikus engedelmesség okán az egyházi előljárók engedélyét tekintette mérvadónak, a valóságban a papi békemozgalomnak még mindig a vidéki alsópapság körében volt a legnagyobb elutasíthatósága, mely tendenciát csak tovább mélyítették a helyi párt- és tanács szervek által elkövetett visszaélések. Viszont az 1953. júniusi „új szakasz” óta a békepapi mozgalom tagjai is bátrabban léptek fel a helyi hatóságoknál, legtöbbször a hittan beíratások során tapasztalt sérelmeik jogorvoslatával vagy éppen az államosított egyházi ingatlanok visszaigénylési kérelmeivel kapcsolatban. A kormány által az egyházaknak tett engedmények – különösen a hittan pótbéíratás –, a Mária-évre való készülődés, az egyházi járulékszedés, a bérmlásra való előkészítések megélénkülése miatt Cseh Lajos a tanácsok „rossz tömegkapcsolatait” okolta. Ebben volt is némi ráció, amennyiben a lelkipásztorok az egyházi rendezvényeket az előírásoknak megfelelően, időben bejelentették, a tanácsok azonban „nem mozgósították a társadalmi szerveket”,⁴¹ hogy kifejezetten a lelkipásztorok által bejelentett időpontokra szabadidős programokat szervezve akadályozzák az egyház ifjúságpsztorációs munkáját.

Az MDP KV 1955. márciusi határozata azonban minden konszolidációval kapcsolatos reményt eloszlatozott. A források tanúsága szerint a békepapok jelentős része tartott attól, hogy innentől kezdve egyrészt a Hazafias Népfront (HNF) – és rajta keresztül a mozgalom – veszít a jelentőségéből, illetve, hogy visszatér az 1953 június előtt uralkodó „kemény kéz” politikája. Első negyedéves jelentésében Cseh Lajos – a vezetőségnek tulajdonított elvárásoknak megfelelően – a megyei katolikus békepapi választmány egyöntetű, helyeslő⁴² véleményéről ír, amennyiben a püspöki kar az elmúlt másfél évben az állammal való kapcsolatát a főpapok személyes céljainak elérésére használta, míg a „lelkeskedő papságot

⁴⁰ MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. K/6/1551/1953. Jelentés az ÁEH munkájáról, 1953. május 16. 204.

⁴¹ MNL JNSzML XXXV.39.b. 150. ő. e. 005/1954. Jelentés az egyházügyi előadó március első felében végzett munkájáról, 1954. március 1. 71. Társadalmi szervek alatt itt a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és a Dolgozó Ifjúság Szövetsége értendő.

⁴² Ezalatt az aktuális, újfent „bekeményítő” politikai irányvonalat helyeslő békepapi vélemény értendő – ami az egyházügyi előadó részéről megint csak egy, a klérus egyes tagjai között tagadhatatlanul meglévő, túlélésre apelláló, pártállami szóhasználatával élve „opportunistá” tendenciának a felnagyítása.

kiszolgáltatta egyes püspökök önkényének”.⁴³ A fentieket némiképp árnyalják a rendes tavaszi espereskerületi koronák, melyek arról tanúskodnak, hogy az együttműködő papság nagyon világosan látta az egyházpolitika irányváltása mögött álló hatalmi érdekeket.⁴⁴

A kötelező önkritikának az ÁEH is eleget tett: a hivatalos formula szerint az Állami Egyházügyi Hivatal „határozatlansága, liberalizmusa és jobboldali oportunizmusa” lehetővé tette a klérus számára az engedményekkel való sorozatos visszaéléseket, melyek közül – a hitéletet fellendítő tevékenységek mellett – kiemelkedtek az 1954-ben éves szinten összesen 500 000 forint értékű pót-egyháziadó gyűjtések – jellemzően azokról a területekről, melyek egyébként is adóhátralékban voltak az állammal szemben. Az így beszedett összegből országszerte kegszereket vásároltak, templomokat renováltak, melyekre engedélyt a helyi tanácstól, építőanyagot pedig számos esetben a térszektől kaptak. Az MDP KV Agitprop Osztályának kiértékelő jelentése szerint az ÁEH túlbecsülte a katolikus egyház – és főleg Czapik Gyula egri érsek – együttműködését. A belső használatra készült dokumentumok a társadalmi valóság pontos ismeretéről tanúskodnak: a püspökkari körleveleket ugyan továbbra is fontosnak, ám a békepapi mozgalom tevékenységét többnyire formálisnak tartották. A békepapok az állami és egyházi hatóságok⁴⁵ elvárásai között egyensúlyozva, legtöbbször a helyi egyházügyi előadó és a tanács kifejezett kérésére beszéltek a hívek előtt „állampolgári kötelezettségeiknek” teljesítéseként a mezőgazdasági tervidőszakra vonatkozó, aktuális állami feladatokról – az alsópapság mozgalmon kívüli része azonban erre is csak akkor volt hajlandó, ha kifejezetten a felettes egyházi hatóságtól kapott rá utasítást. A párt mindenestre elmarasztalta az ÁEH-t, amennyiben az helytelenül értékelte az 1953 júniusa előtti politikai irányvonalat, s eltúlozta az egyházakat illető adminisztratív intézkedések hatásait. A jelentés szerzője visszamenőleg igazolja az „új szakasz” előtti eredeti, sztálinista egyházpolitika helyességét, kiemelve, hogy az egyházak felé tett engedmények mellett annak idején kifejezetten Horváth János ÁEH-elnök kardoskodott.⁴⁶

⁴³ MNL OL M-KS 276-89. 277. ó. e. K/6/239/1955. A Párt Központi Vezetőségének 1955. III. 9-én megjelent határozatával kapcsolatos róm. kat. papi észrevételek, 1955. március 11. 97–102.

⁴⁴ MNL JNSzML XXIII.26.b. (2. d.) Tiszántúli Espereskerület tavaszi korona, Tiszaörs, 1955. május 10. 72–74. „Ha Moszkvában esik az eső, miért kell nálunk is esernyőt nyitni?” „Miert csak Nagy Imrét vádolja a határozat, mikor a vezető szerep a Központi Vezetőségé?”

⁴⁵ Noha az Egri Főegyházmegye részéről – Szolnok megye viszonylatában a Tiszántúli, Karcagi, Törökszentmiklósi, Alsóújászsági, Felsőújászsági Espereskerületek – Czapik Gyula érsek a saját embereit igyekezett bejuttatni a békebizottságokba, a megye római katolikus papságának másik, Váci Egyházmegyéhez tartozó részén – Szolnoki, Tiszajobbparti és Abony-Újászsági Esperesi Kerületek – sem Pétery József, sem Kovács Vince püspökök nem próbálkoztak ilyesmivel. 1952 közepétől egyébként az érsek maga is közeledett a papi békemozgalomhoz, mivel a püspöki kar elnökeként muszáj volt tárgyalnia a párt, a kormány és az ÁEH prominens képviselőivel. Az állami igények bizonyos szintű kiszolgálását az egyház fennmaradásának feltételeként értelmezte.

⁴⁶ MNL OL M-KS 276-89. 277. ó. e. R/1380/1955. Kiegészítő feljegyzés az Állami Egyházügyi Hivatal jelentéséhez, 1955. június 22. 231–235.

Mindezzel egy időben „új lendületet kapott” a téeszésítés: az ÁEH 1955. szeptember 6-i kollégiumi ülésén, az MDP KV márciusi párthatározata alapján megszabta az egyházak feladatait a téeszfejlesztés támogatásában s az ellenállást tanúsító papok elszigetelésében.⁴⁷ A Veszprémi és Székesfehérvári Egyházmegyék kivételével a püspökkari körlevelek is a kurrens egyházpolitikai irányvonal szellemében születtek. Noha a békepapi mozgalom sajtója szerint a hívek örülnek annak, hogy már az egyház is segít „a falu szocialista építésében”,⁴⁸ az egyházügyi főelőadói jelentéseknek a hitéleti tendenciákat taglaló részénél a fenti okok miatt visszatérő motívum a csökkenő templomlátogatottság.⁴⁹ Az egyházügyi főelőadók szemszögéből nézve a sikeres végrehajtás legfőbb kritériumának a kistelepülések párt- és tanácsi szerveivel, valamint a megyei békepapi választmánnyal való jó munkakapcsolat számított.

A legfontosabb súlyponti megye a Dunántúlon Somogy, az Alföldön pedig ismét Szolnok volt.⁵⁰ Cseh Lajos mind a soros megyei békegyűléseken, mind a lelkeszköri értekezleten nyomatékosította a gyülekezet tagjaival való egyéni beszélgetés fontosságát, valamint azt, hogy a lelkipásztor az egyházközségi tanácstagokat, illetve a presbitereket győzze meg először a belépésről, annak reményében, hogy példájukat követni fogják. Ezzel kapcsolatban az egyéni gazdák belépési hajlandóságán túl a problémát az egyházközségi képviselőtestületi tagok foglalkozás és életkor szerinti megoszlása jelentette – főleg a Jászság területén. A katolikus békebizottság passzivitásában ezúttal nagyobb szerepet játszott a járási és községi párt- és tanácsi szervek bizonytalan magatartása; ezek nem sokkal korábban ugyanis még megrovásban részesültek a megyétől, amiért a megelőző másfél évben a helyi HNF-bizottságokon belül túl nagy mozgásteret hagytak

⁴⁷ Az ÁEH területfelelősei a kiszállásaikat is a súlyponti településekre összpontosították, s az adott gyülekezeten belül a lelkipásztort, aki az egyháztanácsi, presbiteri gyűlésen sikeresen győzte meg a tagok többségét a belépéssel kapcsolatban – ami aztán szélesebb körben a hívekre is hatott –, kongrualkiegészítésben vagy akár kitüntetésben is részesítették. Ugyanakkor a nyári diszpozíciókat a belépést akadályozó lelkipásztoroknak a „téesz-községekből” való elhelyezéséhez igazították. Ezért a lelkipásztorok többsége a „semmit sem mellette, semmit sem ellene” álláspontjára helyezkedett: a püspöki körlevél szószéken való kötelező felolvasásával teljesítettnek látta a feladatát.

⁴⁸ „Egy délután a téesz-tagok között”. *Kereszt* 1955. november 6. (6.) 22. 2. A „szocialista építés” által felvetett okok jelen esetben a mezőgazdaság kényszerkollektivizálása miatti átalakuló életformát jelentik. Persze az is igaz, hogy a csökkenő templomlátogatottság ténye ellenére a hívő emberek is örülhettek, ha a településükön nagyobb infrastrukturális fejlesztésekre került sor, ugyanakkor ezzel kapcsolatosan a jelentés szerzője vélhetőleg direkt nem vonja le a következtetéseket: a forrás keletkeztetője által felépített, vélt és valós elvárásokra épülő fikció szereplői megegyeznek a békepapok „szocializmust építő közreműködésének örülő hívő dolgozók” tömegeivel.

⁴⁹ MNL OL M-KS 276-89. 278. ő. e. K/6/1145/1955. Jelentés a termelőszövetkezeti mozgalom és a mezőgazdasági munkák egyházak részéről történő támogatásának eddigi tapasztalatairól, 1955. október 11. 127–133.

⁵⁰ MNL OL M-KS 276-89. 278. ő. e. K/6/954/1955. Határozat az ÁEH munkájának megjavítására és az egyház reakciós tevékenységének visszaszorítására, 1955. augusztus 4. 1–2. Megyénként 8–10 súlyponti községgel számoltak. Somogy megyében az adott időszakban nem is volt egyházügyi főelőadó, Szolnok megyében pedig a főelőadó, a helyi szervek és a papság rossz kapcsolata dominált.

a klérusnak. Mindenesetre Cseh Lajos utasította a kerületi espereseket, hogy lekipásztoraikkal igyekezzenek úgy szervezni a miserendet, hogy az ne ütközzön se a mezőgazdasági munkák, se az agitációs brigádok látogatásának időpontjaival.⁵¹

Októbertől meggyeszte újabb tagosítások kezdődtek, melyek kapcsán Cseh Lajos – az ÁEH Személyzeti Osztályának javaslatára – október 3-án találkozót kezdeményezett a megyei pártbizottság és a megyei katolikus papi békebizottság, valamint a kerületi esperesek között. Juhász Imréné tanácselnök a fiatal papság elzárkózásának problémáját vetette fel a jelenlévő esperesek előtt. Juhászné az 1950-es megállapodásra való hivatkozással kvázi az egyházi békefeladatok kötelező érvényének evidenciájára célzott, míg a koronákon és a békegyűléseken csak elvétve szólaltak fel káplánok. Megkockáztatható, hogy a püspöki karnak a pártállam felé tett kényszerű engedményei ellenére, az esperesek és plébánosok igyekeztek a frissen végzett káplánokat minél tovább távol tartani a békepapi mozgalomtól. Kiss Imre jászladányi, Lékó Béla jászjákóhalmai és Kocsis Imre jászteleki plébánosok káplánjai kifejezetten megtagadták a tanács felkérését a téeszmozgalom szószéken való népszerűsítését illetően azzal az indokkal, hogy azt végrehajtani csakis a felettes egyházi hatóság utasítására áll módjukban. Réz Dezső ígéretet tett a káplánok szélesebb körű bevonására, de azt is kijelentette, hogy „nem lehet az esperes a kerület minden papjának a pesztrája”. Amellett, hogy a választmány tagsága továbbra is templomi prédikációk, személyes találkozók és sajtónyilatkozatok útján hirdette hívei körében a belépés fontosságát, a belépett gazdák további sorsát is figyelemmel kísérte, ez azonban már „templomi kereteken kívüli” tevékenységnek számított. Kérdéses, hogy Bárány Dezső esperes mennyiben játszott kezdeményező szerepet, de a Szolnoki Espereskerület több településén – Tiszaföldváron, Tiszavárkonyban, Töszegen, Újszászon és Zagyvarékason – a plébánosok számos alkalommal látogatták meg rövid időre a helyi téeszekben és gépállomásokon dolgozó híveiket.⁵² A Karcagi Espereskerület kapcsán viszont felvetődött, hogy Juhász József esperes a koronákon „szinte kiközösíti” a kerülethez tartozó és a békemozgalomban részt vevő papokat, mire az esperes – óvatosan kamatoztatva csekély zsarolási potenciálját – az állami hatóságok részéről a hittan beíratások során tapasztalt sajnálatos visszaélések említésével válaszolt, hozzátéve, hogy az egyezmény betartása az állam és az egyház számára kölcsönös érdek. Decemberre viszont a beléptetés ütemének lendülete – főként az őszi vetési munkálatok miatt – megtörni látszott. Dávid Ferenc megyei

⁵¹ MNL JNSzML XXXV.39.b. 150. ő. e. 0015/1955. Jelentés az egyházügyi előadó július második felében végzett munkájáról, 1955. augusztus 2. 98–101. „Felmértük a Jászapáti járásban, hogy kik a képviselőtestületi tagok és arra az álláspontra jutottunk, hogy tsz-be való beszerzésre alkalmas testületi tag nincsen. Ugyanis a képviselőtestületi tagok vagy osztályidegen elemek, vagy idősebb iparosok vagy nyugdíjasok.”

⁵² MNL JNSzML XXXV.39.b. 150. ő. e. 0505/1955. Szeptember havi jelentés, 1955. október 3. 102–106. A *Néplap* ezeket a termelői munka megzavarásaként interpretálta, de valószínűsíthető, hogy ezek a „behatolási kísérletek” és „kérdézősködések” ténylegesen az egyházközségi tagok hogylétének szóltak.

első titkár elégedetlen volt a mozgalom tevékenységével,⁵³ mivel többen arra hivatkoztak, hogy a községükben épp nem folyik „téesz-fejlesztés”.

„A TERMELŐSZÖVETKEZETI MOZGALOM EGYHÁZI TÁMOGATÁSÁNAK VESZÉLYEI”

A téeszítés egyházpolitikai vonatkozásai, annak végrehajtásának társadalmi gyakorlata a vidéki egyházközségek szovjetizálásának kontextusában értelmezhetők. Jelen esetben a téeszítés klérus általi népszerűsítését célszerű a diktatúra egyházközségeken belüli társadalmiasításának egyik lehetséges eszközeként értelmezni. Míg a negyvenes–ötvenes évek fordulóján a háború utáni hitéleti fellendülés és a frontális egyházellenes offenzíva párhuzamosan futó folyamatai közepette a klérus által tanúsított, a külföldi hatalmak beavatkozásában reménykedő nyílt szembeszegülés volt jellemző, a tervutasításos logikának megfelelően sebtében felállított, s ezáltal tevékenységüket tekintve formálisan működő egyházi békebizottságokkal, addig az ÁEH 1955. novemberi kollégiumi ülésén már teljesen más kép bontakozott ki. A békepapi mozgalom országos szintű – főleg a nyugati megyékre jellemző – kezdeményezései a párt és az ÁEH szemében veszélyforrásnak tűntek. A békepapok többségének tudatos előremenekülése itt korántsem a fennálló *status quo* passzív tudomásulvételét, hanem a dinamikus változó keretekhez való igazodással óvatosan kiépített pasztorációs rejtékutak érvényesítési kísérleteit jelentette.⁵⁴ Ennek a pártállami nyelvhasználat által „tömegebefolyásként” címkézett törekvésnek a sikeressége az adott települések gazdasági-társadalmi, illetve felekezeti adottságain, valamint a lelkipásztor és a helyi hatóságok közötti személyközi kapcsolatrendszeren túl attól is függött, hogy a téesz, amelyikbe az egyházközség tagjai beléptek, a kollektivizálás mely szakaszában alakult. Egyszerűen nem találtam átfogó, számszerűsíthető kimutatást a téeszeken belüli vallásos tagság számarányáról, de elképzelhetőnek tartom, hogy az 1949–1953 között alapított téeszeken belüli arány magasabb lehetett. A „dolgozók vallásos befolyása és vallási szertartásokon történő részvétele” munkaegység-levonással, a családtagok további mobilizációs lehetőségeit korlátozó intézkedésekkel, ritkább eset-

⁵³ MNL JNSzML XXXV.39.b. 150. ő. e. 0015/1955. November havi jelentés, 1955. december 2. 112–114. „Annak ellenére, hogy igen komoly mértékben vallásos személyek is lépnek be, nem komoly mértékben ténylegtek a papok.”

⁵⁴ MNL OL M-KS 276-89. 278. ő. e. K/6/1287/1955. Tájékoztató az egyházak támogatásának veszélyeiről a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban, 1955. november 25, 204–206. „Együttműködő viszonyoknak megvannak a veszélyei. [A békepapoknak a] vallástól még erősen fertőzött paraszti tömegek előtt szimpátiájuk, befolyásuk és megbecsülésük növekszik, másrészt számolnunk kell a jobboldali elhajlás veszélyének fokozódásával, különösen az alsó állami szervek viszonylatában, hisz az aktívan segítő papok is különösen és tudatosan tekintélyük és befolyásuk növelésére igyekeznek felhasználni az állami szervekkel kialakult jóviszonyukat. Növekszik az aktív lojalitást tanúsító papok száma, mert már a püspökarban is értelmetlennek tartják a tsz-ellenes ágálást.”

ben pedig akár fizikai abúzzsal is járhatott.⁵⁵ Amennyiben viszont a téesz megalakítását a lelkipásztor a kezdetektől fogva figyelemmel kísérte, esetleg abban bárminemű szerepet játszott, s a fenti körülmény miatt, vagy attól függetlenül a tagjai közé nagyobb számban léptek be gyakorló hívők, akik a lelkipásztornal együtt szintén felismerték az új helyzet által kínálkozó lehetőségeket – ezekben az esetekben a pártállam a „klerikális reakció aktívahálózatáról” beszélt. A hívő téesztagokon keresztül ugyanis a békepapok és a „demokratikus gondolkodású lelkészek” becsempészhettek a téeszek által megváltoztatott életrend kereteibe a vallásos élet biztosítékait.⁵⁶

Láthattuk a járszági régió és a Szolnoki járás esetében, hogy a városi és községi hatóságok egy diktatúra kereteihez képest mekkora teret engedtek a békepapoknak a közösség életének formálásában. Fenti körülményekben a jársz vidékek tradicionális katolicizmusa mellett nagy szerepet játszott az azonnali eredményeket hajszoló tervutasításos logika és a meglévő káderállomány hiányos kompetenciája. Ezek megvallása természetesen a rendszer működésképtelenségének elismerését jelentette volna, így a problémákat taglaló jelentések visszatérő motívumaként a „békepapok túlszerepeltetésével” az „éberség elalvásának veszélye” jelent meg. A fenti területeken a békepapi választmány tagsága a szószéki prédikációk keretében, sajtónyilatkozatokban, vagy akár a gyülekezethez tartozó családoknál tett személyes látogatások alkalmával aktívan közreműködött. Annak ellenére, hogy a békepapokat a hívek sok esetben ellenszenvvel fogadták, megyei szinten szinte minden esetben azokon a „kulcspozíciónak” számító területeken jelentkeztek a legöbben hitoktatásra, ahol ők szolgáltak, és ez árnyalja az őket övező egyöntetű ellenérzésről tanúskodó képet.⁵⁷ Az ÁEH a pártállami források által „hitéleti profitszerzésnek” kikiáltott, színlelt együttműködés kockázataira figyelmeztette az egyházügyi előadót – mely tendenciák javarészt a Nagy Imre-kormány által az egyház részére tett engedmények nyomán szaporodtak el.⁵⁸ A nagykunsági és tiszántúli régiókban viszont a rosszabb gazdasági adottságok miatt a nagyobb arányban jelenlévő, főleg

⁵⁵ Ezzel kapcsolatos módszertani szempontokat lásd Ö. Kovács 2012: 407–415.

⁵⁶ Ez a pártállam számára az alábbiakat jelenthette: a téeszközgyűlések menetének vontatottsága, rossz zárszámadási eredmények, üzemi balesetek. Ezzel párhuzamosan tapasztalható a hitéleti fellendülés, amit a templomlátogatottság és az egyházi szertartások számának emelkedése, továbbá az egyházi ingatlanok felújítása és a búcsújárások esetén a téeszek által építőanyagok, munkászek vagy járművek formájában nyújtott közreműködés jelez.

⁵⁷ A békepapok egy része a megváltozott társadalmi viszonyok között hajlandó volt a helyi hatalom képviselőivel kötött eme kompromisszumra, s az egyházi élet folytonossága érdekében hitéleti befolyásának, kapcsolatrendszerének a felhasználására – amellet, hogy ez a helyi tanácsi potentátók és egyes papok között a megyei pártbizottság szemében már túlságosan informális kapcsolatok kiépítésére adott lehetőséget a papok részére, s emiatt ez az együttműködés már átlépte a központilag engedélyezett kereteket.

⁵⁸ A másfél esztendő Nagy Imre-féle „reformidőszak” itt csak érintőlegesen szerepel, mivel a kormány által az egyháznak tett viszonylagos engedmények főleg hitéleti – pl. bérmlás és hittan beíratás – és anyagi – pl. templomrenoválás – jellegűek voltak, viszont a megyei papi békemozgalom ekkoriban keletkezett forrásai csak elenyésző esetben kötődtek az egyházközségi tagok téeszekbe kényszerítésének lelkipásztori recepciójához.

református vallású, szegényparaszti és agrárproletár lakosság nagyobb számban lépett be a téeszekbe, és ebben a folyamatban? az elszórtan közreműködő, népszerűlenebb és számarányában is kevesebb békepap elenyésző szerepet játszott. Közreműködésüket illetően mind bennük, mind a helyi hatóságban elutasító álláspont fogalmazódott meg. A rezsimnek ez szintén problémát jelentett, ugyanis a diktatúra hatékony társadalmiasítását célzó központi elvárásoknak nem felelt meg a papság többségének távolságtartása attól, hogy a hívek körében népszerűsítse a téeszítést, ugyanakkor a megyei pártbizottság számára további fejlődést okozott, hogy az érintett járások települési szintű párt- és tanácsi szervei is alig próbálkoztak ezen lelkipásztorok felhasználásával, sőt, kifejezetten durván bántak a papokkal. Ez szintén szembement a központi elvárásokkal.⁵⁹

Összességében kulcsfontosságúnak tartom Brezanóczy Pál érseki helynök címben szereplő mondatát – ez első olvasatra úgy tűnik, mintha a papság kollaboráló részének rendszerkonform nyilatkozata lenne; ugyanakkor a kijelentés az egyházi társadalom kényszermodernizáció során megváltoztatott életrendjének konfeszszionalizációs problémáira adott gyakorlati programpontjaként, az együttműködő stratégia mentén kialakított mozgáster leírásaként is értelmezhető. Emellett érdemes számításban venni az adott lelkipásztor habitusát, tapasztalatait, cselekvési lehetőségeit, valamint a lokális környezet és a történelmi mozgások függvénye által kínált mozgáster jó érzékkel való felismerésének és kihasználásának képességeit is. Az államhatalom és az egyházi társadalom vertikális viszonyrendszerén túl, az „elnyomás-elnyomatás” dimenziói helyett, egy teljesebb történelmi kép kialakítása végzett célszerűbb a közép- és alsópapság érdekérvényesítő képességeit vizsgálni interperszonális kapcsolatrendszerének és érdekérvényesítési potenciáljának tükrében.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára (MNL JNSzML)

XXIII.4.c. Szolnok Megyei Tanács VB Titkársága, TÜK-iratok, 1951–1974.

XXIII.26.b. Szolnok Megyei Tanács VB Egyházügyi Titkárságának iratai. Számnélküli iratok, 1950–1991.

⁵⁹ A kisszámú, passzív békepapság és a nem pusztán elzárkózó, hanem az önkényes túlkapaszkodásokat gyakran alkalmazó helyi hatalom közötti határvonalak sokkal statikusabbak voltak a Tiszától nyugatra eső területekhez képest. Ez ugyan kevesebb problémát jelentett a megyei bizottságnak, ám a vonatkozó, központi politikai akaratnak mégsem felelt meg maradéktalanul, tekintve, hogy egy markáns kivételtől eltekintve (Kuncsorba) a helyi párt- és tanácsi szervek minimális próbálkozásokat tettek a téeszítés ily módú társadalmiasításának ügyében, melyhez némi, a papság felé teendő, minimálisan nagyvonalú gesztusra lett volna szükség. A tanulság az, hogy a rezsim számolt az egyházak társadalmi hatásával, a klérus együttműködő részére „transzmissziós szíjként” tekintett és eszerint is állt a békepapokhoz, ám a végrehajtás fenti problémái, s az egyház mozgásterére miatt a kényszerkollektívizálás országos történetének viszonylatában a békepapok felhasználása nem volt döntő jelentőségű.

- XXXV.39.b. Az MDP Szolnok Megyei Bizottsága apparátusi iratai, 1948–1956.
 XXXV.41.b. Az MDP Jászberényi Járási Bizottsága apparátusi iratai, 1949–1955.
 20. ő. e. Békebizottságok megszervezésével és munkájával kapcsolatos iratok,
 jelentések, jegyzőkönyvek, levelek, 1950–1951.
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
 M-KS 276-89. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya iratai, 1950–1956.
- Népszámlálás 1949: 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása települé-
 senként.* Budapest, 1996.

- Kereszt*, 1955.
Szabad Nép, 1950.
Szolnok Megyei Néplap, 1950–1951.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bogárdi Szabó István 1995: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között.* Debrecen.
- Gál Máté 2023: *A katolikus egyház és a hitgyakorlás korlátozása Heves megyében (1950–1962).* Budapest.
- Gárdonyi Máté 2015: Egyház a szocialista társadalomban – mint teológiai probléma. In: Nagy Mihály Zoltán – Zombori István (szerk.): *Az egyház hatalma – a hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam és az egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között.* Budapest, 9–14.
- Gárdonyi Máté – Horváth Gergely Krisztián 2017: Megtorlástól a kollektivizálásig. A „klerikális reakció elleni harc” a Veszprémi Egyházmegyében 1956 és 1962 között. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *„Rendületlenül a romok között.” A Veszprémi Egyházmegye 1945 és 1972 között. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2016. augusztus 24–25-én rendezett konferencia előadásai.* Veszprém, 133–195.
- Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956.* Budapest.
- Horváth Gergely Krisztián 2022: A magyar típusú jelenkortörténet – a vidéktörténet szemszögéből. *Történelmi Szemle* (64.) 4. 805–824.
- Kálmán Peregrin OFM 2010: Dogma – történet. Módszertani kérdésfeltevés a katolikus egyház 1945 és 1990 közötti történetének értelmezéséhez. In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, 13–30.
- Kerek Béla 1989: A mezőgazdaság kollektivizálása Szolnok megyében 1948–1961. 1. rész. In: Botka János (szerk.): *Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 4.* Szolnok, 147–187.
- Nagy Károly Zsolt 2019: „Az Igét szolgálni híven, de a mának...” A „szocialista lelkesztípus” kialakítása 1. A keretek átalakulása (1948–1963). In: Horváth Gergely

- Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2.* Budapest, 279–351.
- Orbán József Gyula 2001: *Katolikus békepapok mozgalma Magyarországon (1950–1956).* Budapest.
- Ö. Kovács József 2012: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest.
- Ö. Kovács József 2015: *Vidéki Magyarország, 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról.* Budapest.
- Pál József 1995: *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989).* Debrecen.
- Rigó Róbert 2019: Kettős szorításban. A Bácskiskunszági Református Egyházmegye szerepe a kollektivizálásban (1952–1960). In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem.* Budapest, 295–315.
- Rigó Róbert 2020: Lelkészek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2019. Hagyomány, Identitás, Történelem.* Budapest, 165–199.
- Sulák Péter Sándor 2019: „A téesz-mozgalom egy csodás bűvópatak, mely tóvá alakul!” A kényszerkollektivizálás békepapi recepciója Szolnok megyében (1959–1962). In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2.* Budapest, 381–419.
- Szabó Csaba 2000: *Egyháziügyi hangulatjelentések 1951–1953.* Budapest.